

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

ΥΠΟ
Ν. Ι. ΤΟΥΛΑ

ΠΡΑΞΗ, ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ

Θεωρητικῶς δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καταδειχθῇ ἡ διαφορὰ, ποὺ παρουσιάζει ἡ στήσις τοῦ ὑποκειμένου, ὅταν πράττοντας ἢ κρίνοντας ἀντικρύζει τὸ ἀντικείμενό του, καὶ τοῦτο γιατί, ὅταν μὲν κρίνει, πράττει συνάμα συγκρίνοντας, συνδυάζοντας καὶ συσχετίζοντας τὶς διαίφορες ἔννοιες, τὶς παραστάσεις καὶ τὰ νοήματα, ὅταν δὲ κρίνει, γνωρίζει ὄχι μόνον ὅτι καὶ τί πράττει, ἀλλὰ καὶ καταστρώνει κάποιον σχέδιον καὶ σκέπτεται μὲ ποιά μέσα θὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς του.

Ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν αὐτὸν πράξης καὶ γνώσης πολὺ πιὸ φανερὴ εἶναι ἡ στενωτάτη σχέση των. Ἀπ' τὴν ἴδια μας τὴν πείρα ξέρουμε ὅτι γιὰ νὰ γνωρίσουμε πρέπει νὰ κινηθοῦμε, ν' ἀνοίξουμε τὰ μάτια μας, νὰ προσέξουμε, νὰ καταστρώσουμε ἕνα σχέδιον, νὰ πειραματισθοῦμε. Ἐπίσης ξέρουμε ὅτι ἡ γνώση ὑποβοηθεῖ τὶς πράξεις μας καὶ ὅτι χωρὶς κάποια πείρα δὲν θὰ μπορούσαμε οὔτε τὰ κινηθοῦμε μέσα στὸν κόσμον τῶν πραγμάτων. Γνώση καὶ πράξις ὑπηρετοῦν λοιπὸν ἡ μία τὴν ἄλλη. Χωρὶς αὐτὴ τὴν σύμπραξίν τους θάσαν καὶ οἱ δύο ἀδύνατοι.

Εἰδικώτερα ἡ πράξις γιὰ νὰ ἀποβῇ πραγματικὰ δημιουργικὴ προϋποθέτει τὴ γνώση τῶν σχέσεων καὶ τῶν νόμων, ποὺ διέπουν τὴν ἀντικειμενικὴν περιοχὴ. Ἡ πράξις μάλιστα δὲν εἶναι δημιουργικὴ ὡς πρὸς αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς δυνατὰς αὐτῶν σχέσεις, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τοὺς συνδυασμοὺς ποὺ πραγματοποιεῖ μὲ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ καὶ τὶς δυνατὰς σχέσεις των. Ἡ δημιουργικότης τῆς πράξης εἶναι λοιπὸν περιορισμένη καὶ στηρίζεται κατ' ἀνάγκην στὴ γνώση

τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων. Οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ εἶναι καὶ φυσικοὶ καὶ φυσιολογικοί. Δὲν εἶναι δηλ. μόνον οἱ περιορισμένες δυνατότητες τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων, ποὺ θέτουν φραγμοὺς στὴν πράξη, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα, ἐννοούμενο σὰν μιὰ ψυχοφυσικὴ ὄντοτητα, περιορίζει τὴν ἔκταση τῆς δημιουργικῆς ἐπέμβασης στὴν φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐνέργεια, δηλ. ποὺ προαπαιτεῖται γιὰ τὴν πράξη, βρίσκεται δεμένη σ' ἓνα σῶμα, ποὺ κατέχει ὀρισμένη θέση μέσα στὸ χωροχρονικὸ πλαίσιο καὶ ὑπόκειται—ὅπως ὅλα τ' ἄλλα φυσικὰ ὄντα—στους γενικοὺς καὶ τοὺς εἰδικούς νόμους τῆς φύσης. Ἄλλωστε ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπειρη. Πηγάζει ἀπὸ ἓνα κέντρο—τὸ σῶμα—ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας συσσωρευτὴς καὶ μετατροπέας τῆς ἐνεργείας, ποὺ παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον.

Ἡ πράξη δὲν περιορίζεται μόνον στὶς σωματικὲς δυνατότητες τῶν ὀργανικῶν ὄντων. Ἡ γνώση ἐπεκτείνει τὴν ἀκτῖνα τῆς δράσης πολὺ πρὸ πέρα ἀπ' τὶς σωματικὲς δυνάμεις καὶ δεξιότητες. Τοῦτο κατορθώνεται μὲ τὴ χρησιμοποίησιν ἀπὸ ὄργανα καὶ ἄλλα τεχνικὰ μέσα καὶ γιὰ τὸ πρῶτον ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ βοηθούμενο καὶ ἀπὸ ἄλλα ψυχοφυσικὰ ὄντα. Μόνον ἔτσι ἀυξάνεται ἡ ἔκταση καὶ ἡ δημιουργικότητα τῆς πράξης.

Τὸ νέο ποὺ προσθέτει ἡ πράξη στὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων, δὲν συνίσταται—καθὼς προείπαμε—στὴ δημιουργία νέων πραγμάτων καὶ νέων σχέσεων μεταξύ τους, ἀλλὰ στὴν πρωτοτυπία τῶν συνδυασμῶν ποὺ πραγματοποιοῦνται μὲ τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὶς δυνατὲς τῶν σχέσεις. Ἡ πράξη δηλ. δημιουργεῖ ἀντικειμενικὲς σχέσεις, ποὺ συχνὰ μέσα στὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων δὲν πραγματοποιοῦνται, γιὰ τὸ δὲν συντρέχουν οἱ εἰδικὲς συνθῆκες, κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες οἱ ἀντικειμενικὲς αὐτὲς σχέσεις θάσαν δυνατὲς. Τὶς συνθῆκες αὐτὲς τὶς δημιουργεῖ ἡ πράξη μὲ κατάλληλους συνδυασμούς. Ἔτσι π. χ. οἱ ἀντικειμενικὲς σχέσεις, ὅπως τὶς βρίσκουμε συνδυασμένες στὸ τηλέφωνο, στὸ ραδιόφωνο, στὸν ἠλεκτρικὸ κινητήρα, ἢ ἀκόμη καὶ στὸν τροχὸ καὶ στὸ τρύπανο πραγματοποιοῦνται μέσα στους γενικοὺς ὅρους τῆς ἀντικειμενικῆς περιοχῆς. Ἀπ' τὴν ἀποψιν ὅμως συνδυασμῶν εἶναι καθαρὰ δημιουργήματα τῆς πράξης, ποὺ ἐπιτρέπουν συνάμα τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀκτῖνας τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι, ἐνῶ βέβαια ἡ

δυνατότητα τῆς πράξης περιορίζεται ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς ἀντικειμενικῆς περιοχῆς—ἀπ' τοὺς ὅρους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, τοὺς φυσικοὺς νόμους κ. ο. κ.—ἀντιθέτως πάλι ἡ γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς περιοχῆς αὐξάνει τὶς δυνατότητες τῆς πράξης. Ἡ γνώση αὐτὴ μπορεῖ νᾶναι καὶ ἐπιπόλαιη καὶ νὰ περιορίζεται στὴν ἀπλῆ γνώση ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μπορεῖ νὰ γίνη. Στὴ πράξη φθάνει συνήθως ἡ γνώση τοῦ «ὅτι»—τοῦ ὅτι κάτι μπορεῖ νὰ γίνη—καὶ περιτετεύει συχνὰ ἢ ἐπίγνωση τοῦ «διότι»—τοῦ γιατί μπορεῖ νὰ γίνη—καὶ περιτετεύει συχνὰ ἢ ἐπίγνωση τοῦ «διότι»—τοῦ γιατί μπορεῖ νὰ γίνη κάτι. Ἔτσι π. χ. κι' ἓνα παιδί, παρ' ὅλο ὅτι ἀγνοεῖ τὸ μηχανισμό μιᾶς κλειδαριῆς, καταφέρνει μὲ μιὰ ἀπλῆ στροφή τοῦ κλειδιοῦ ν' ἀνοίξῃ μιὰ πόρτα. Ἀλλὰ καὶ οἱ περισσότερες κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας στηρίζονται σὲ κάποια πείρα ποὺ ἀποκτήσαμε γιὰ τὴ δυνατότητα τῶν κινήσεων αὐτῶν. Οὐσιαστικὰ μάλιστα γνωρίζουμε τοῦτο μόνον ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς πλευρῆς γιὰ τὴν πράξη ὅτι «τὸ σῶμα μου μπορεῖ νὰ πράξῃ κάτι, ὅταν θέλῃ».

Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ὅτι οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν ὅλο ψυχοφυσιο-λογικὸ μηχανισμό τῆς πράξης εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες.¹⁾ Παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν περιορισμένη γνώση γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς προϋποθέσεις τῆς πράξης καὶ τὴν αἰτιώδη ἀκολουθία ποὺ δημιουργεῖ πρὸς τὰ ἔξω, φθάνει συνήθως ἡ ἀπλῆ πείρα τοῦ «ὅτι», γιὰ νὰ ἐνεργοῦμε ἀξιόλογα πράγματα στὴν καθημερινή μας ζωὴ. Παραμένουμε μάλιστα στὸ στάδιο τῆς ἡμιαγνοίας ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὶς πράξεις μας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὶς περισσότερες γνώσεις μας. Στὴν αἰτιώδη ἀκολουθία τῶν γεγονότων α-β-γ-δ-ε μποροῦν τὰ μεσάζοντα τμήματα β-γ-δ νὰ ἀγνοοῦνται ὀλοκληρωτικά. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸν πρακτικὸ νοῦ νὰ θεωρῇ τὸ α αἰτία τοῦ ε, ἂν καὶ πραγματικὰ τὸ ε προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ α μόνον μὲ τρόπο ἔμμεσον. Τὰ λογικὰ σχήματα δηλ. τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ ἡ πράξη, εἶναι κατὰ κανόνα πολὺ ἀπλοποιημένα. Ὅταν πράττουμε δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ξέρουμε ὀλοκληρῶς τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχία τῶν γεγονότων, ἀλλ' ὠρισμένα τῆς στάδια, πρὸ παντός δὲ τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελικόν, τὸ ὅποιο εἶναι καὶ τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξης.

Μὲ μιὰ πρὸ συγκεκριμένη διατύπωση μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι :

1) H. Driesch, Grundprobleme der Psychologie.

χάριν τῶν αἰτιολογικῶν γνώσεων μὲ τὴν πράξη δημιουργοῦνται σχέσεις αἰτιώδεις, στίς ὁποῖες περιλαμβάνεται καὶ ἡ γνώση ὅτι τὸ σῶμα μου μπορεῖ νὰ πράξη κάτι, ὅταν τὸ θέλω. Ἡ γνώση ὅτι τὸ α εἶναι κάτω ἀπὸ ὠρισμένες συνθήκες αἰτία τοῦ β, ἐπιτρέπει τὴν χρησιμοποίηση τοῦ α ὡς μέσου γιὰ τὴν ἐπίτευξίν τοῦ β. Ἡ γνώση γιὰ τὴν σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος μεταβάλλεται στὴν πράξη σὲ γνώση τοῦ μέσου γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ. Ὁ τελευταῖος εἶναι ἡ εἰδικὴ μορφή, ποὺ παίρνει ἡ γνώση στὴν πράξη. Αὐτὸ λέγεται ὄχι μόνον γιὰτὶ γνωρίζουμε τὸ σκοπὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ σκοπὸς περιλαμβάνει ἓναν λογικὸν καὶ νοηματικὸν πυρῆνα.

Στὴν παρατήρηση ὅτι στίς ἀσυνείδητες καὶ ἐνστικτώδεις πράξεις ἡ γνώση αὐτὴ ἀπουσιάζει, ἀπαντοῦμε ὅτι 1) ὅλες οἱ ἐνστικτώδεις πράξεις δὲν εἶναι καὶ ἀσυνείδητες, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅτι ὅλες οἱ ἀσυνείδητες πράξεις δὲν εἶναι καὶ ἐνστικτώδεις καὶ 2) ὅτι κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν πρὸ διακεκριμένων βιολόγων καὶ ψυχολόγων ἡ μὲν ἀσυνείδητη ἐνστικτώδης πράξη διέπεται ἀπὸ κάποια «ὑποσυνείδητη» γνώση, ὁ δὲ αὐτοματισμὸς, ποὺ παρουσιάζουν οἱ ἀσυνείδητες πράξεις, ὀφείλεται σὲ κάποια προηγούμενη ἐκμάθηση. Κατὰ τὴν γνώμη μάλιστα τοῦ Bergson ἡ γνώση ποὺ παρέχει ἡ intelligence περιορίζεται μονάχα στίς γνώσεις γιὰ τὶς σχέσεις ποὺ διέπουν τὰ πράγματα, ἐνῶ ἡ γνώση τοῦ ἐνστικτοῦ φθάνει καὶ ὡς τὴν γνώση αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ γνώση δὲν περιορίζεται μόνον στὴ συνειδητὴ της μορφή, ἀλλὰ ἔχει τὶς ρίζες της μέσα σ' αὐτὴ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ ὅμως ἐδῶ δὲν ἀσχολούμαστε μὲ τὴν μεταφυσικὴ τῆς γνώσης, εἶναι ἀρκετό, ἂν ποῦμε, ὅτι συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα ἡ γνώση συνοδεύει μὲ κάποιον τρόπο καθεὶν πράξη, εἰδικώτερα δὲ ὅτι τὸ ὅλο ἐκεῖνο σκοπῶν καὶ μέσων εἶναι ἡ εἰδικὴ μορφή ποὺ προσλαμβάνει ἡ γνώση κατὰ τὴν πράξη.

Ἡ διάκριση γνώσης καὶ σκοποῦ προϋποθέτει μιὰν εὐρύτερη φαινομενολογικὴ ἀνάλυση, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἀπεμάκρυνε πολὺ ἀπ' τὸ θέμα μας. Γι' αὐτὸ οἱ παρατηρήσεις μας συνοψίζονται μόνον σ' ὀλίγες γραμμές: ὅταν ἡ γνώση ἔχει στατικὴ μορφή, ἔχει δηλ. τὴν μορφή τοῦ γνωρίζειν, ἐπίστασθαι, savoir, wissen τότε τὰ στοιχεῖα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν εἶναι ἰσοδυναμικά. Ὅταν πάλιν ἡ γνώση ἔχη ἐνεργητικὴν μορφή,

τῆ μορφῆ τοῦ γιννώσκειν, cognaitre, erkennen, τότε τὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται πρὸς τὴν αἰτία (δεδομένου ἀποτελέσματος ζητεῖται ἡ αἰτία) ἢ γενικώτερα : πρὸς τὴ λογικὴ ἀρχή. Τὴν ἀντίστροφη διαφορὰ δυναμικοῦ παρουσιάζουν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ στὴν πράξη, ἢ κατὰ τὸ στάδιο τῆς προμελέτης : ὁ τόνος βρίσκεται πῶς στὸ ἀποτέλεσμα, ὅλα δὲ τ' ἄλλα στοιχεῖα τείνουν πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ ποὺ βαρύνει, καὶ φέρει τὸν τόνο τοῦ «ἰδέ» (γιὰ ἕναν τεθέντα σκοπὸ ζητεῖται τὸ μέσο). Ἔτσι στὴ πράξη ξεπέφτει ἡ αἰτία ἀπ' τὸ ἕψος μιᾶς λογικῆς ἀρχῆς σ' ἀπλὸ μέσο, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ποὺ κατέχει τὴν ἐστία τῆς προσοχῆς, μεταβάλλεται σὲ ψυχολογικὴ αἰτία, ποὺ, σὰν τέτοια, λέγεται παρόρμησις.

Ἐπειτα ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτές, ὡς ἐξετάσαμε τὴν πράξη ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς σκοπιμότητος, γιὰ νὰ προχωρήσουμε κατόπιν στὴν ἀνάλυση τῶν σταδίων ποὺ προηγοῦνται τῆς τέλεσής της.

Η ΣΚΟΠΙΜΗ ΠΡΑΞΗ, Η ΜΗ-ΠΡΑΞΗ ΚΑΙ Η ΑΠΡΑΞΙΑ

Σκόπιμη ἢ ἀσκοπη δὲν λέγεται ἡ πράξη ἀναφορικὰ πρὸς τὸ σκοπὸ, ἀλλὰ συνήθως μόνον ὡς πρὸς τὰ μέσα ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτόν. Γιατὶ κάθε ἐνέργημα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται πράξη, πρέπει νὰ παρουσιάξῃ ἕνα σκοπὸ. Ἢ ἐπιδίωξή του ὅμως μπορεῖ ν' ἀποβῆ ἐπιτυχῆς ἢ ἀνεπιτυχῆς, κ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται συνήθως ἀπ' τὴν ὀρθὴν εἴτε ἐσφαλμένη ἐκλογὴ τῶν μέσων.

Μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῆ ἀστοχη μιὰ πράξη καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ σκοποῦ, ὅταν δηλ. πλανώμεθα ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ σκοποῦ. Ἔτσι πλανᾶται καὶ ὁ μωρός, ὅταν ζητῆ νὰ πιᾶσῃ μ' ἕνα δίχτυ τὸ φῖσμα τοῦ φεγγαριοῦ, ποὺ ἀντικατοπτρίζεται στὴ θάλασσα, ἐκλαμβάνοντάς το γιὰ ἕνα κεφάλι τυρῆ. Οἱ προσπαθειές του αὐτὲς οὐσιαστικῶς δὲν στεροῦνται σκοποῦ καὶ τὰ ἐκλεγόμενα μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξή του θᾶσαν μάλιστα ὀρθά, ἂν τὰ χρησιμοποιοῦσε γιὰ νὰ φερῆ ἕνα κεφάλι τυρῆ, ποὺ θὰ τοῦ εἶχε πέσει πραγματικὰ στὴ θάλασσα. Ἀνίλογη εἶναι ἡ πλάνη τοῦ νὰ ζητήσῃ κανεὶς νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ διασταύρωση μεταξὺ συκιᾶς καὶ ἀμυγδαλιᾶς. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ ὄχι μόνον ἀστοχὰ εἶναι ὅλα τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ σκοπὸς ἔχει τεθεῖ κακῶς.

Στὶς περιπτώσεις ποὺ ἀναφέραμε ἡ πλάνη ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ ἔγ-

κεῖται εἴτε στὴν ἐσφαλμένη ἐρμηνεία καὶ ἀντίληψη τῶν αἰσθητῶν δεδομένων εἴτε στὴν παρανόηση τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἢ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν μεταξὺ τῶν δεδομένων αὐτῶν. Καὶ τοῦτο, εἴτε ἐξ αἰτίας κἀποιας ψευδαίσθησις, εἴτε ἐξ αἰτίας κἀποιας ἀνικανότητος τοῦ μυαλοῦ, ποὺ συμβαίνει νὰ μὴν ἔχει ἐξασκηθῆ, ἢ καὶ νὰ εἶναι ἀπ' τὴ φύση του ἀδύνατο κτλ.

Ἐξετάζοντας πᾶς τὶς δυνατότητες τῆς ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης πράξης, ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης τόσο ὡς πρὸς τὰ μέσα, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ (τὴ θέση τοῦ σκοποῦ) βρίσκουμε τὶς ἀκόλουθες τέσσαρες περιπτώσεις:

1) Ἡ θέση τοῦ ὀρθοῦ σκοποῦ καὶ ἡ ἐκλογή τῶν ὀρθῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξί του ὀδηγοῦν στὴν ὀρθὴ πράξη, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς σκόπιμη.

2) Ἡ θέση ὀρθοῦ σκοποῦ, ποὺ συνδυάζεται ὅμως μ' ἐκλογή ἀπὸ μέσα ἀκατάλληλα, ὀδηγεῖ στὴν ἐσφαλμένη πράξη ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ἄστοχη ὡς πρὸς τὰ μέσα.

3) Ἡ θέση τοῦ πλανημένου σκοποῦ, ποὺ ἐπιδιώκεται σὰν νᾶταν ὀρθὸς μὲ μέσα ποὺ θᾶσαν ὀρθὰ, ἂν δὲν ἐπλανώμεθα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ ὀδηγεῖ σ' ἐσφαλμένη πράξη, ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ἄστοχη ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ.

4) Ἡ θέση πλανημένου σκοποῦ, ποὺ ἐπιδιώκεται μάλιστα μὲ μέσα ἄστοχα, ποὺ θᾶμεναν τέτοια, ἔστω καὶ ἂν δὲν πλανώμεθα ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, ὀδηγεῖ σὲ πράξη ἀνόητη σ' ὅλη τῆς τὴν ἔκταση, ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ἄστοχη ὡς πρὸς τὰ μέσα καὶ τὸν σκοπὸν.

Σύμφωνα μὲ τὶς δυνατότητες αὐτὲς ἔχουμε μόνον μιὰ περίπτωσι, ὅπου μιὰ πράξη μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ σκόπιμη, τρεῖς δὲ ὅπου ἀποβαίνει ἄστοχη: 1) ἄστοχη ὡς πρὸς τὰ μέσα 2) ἄστοχη ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ σκοποῦ καὶ 3) ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ σκοποῦ καὶ τὴν ἐκλογή τῶν μέσων. Κάτω ἀπ' τὴν πρώτη περίπτωσι τῶν πλανημένων πράξεων μποροῦν νὰ καταταχθοῦν οἱ περισσότερες πλάνες τῆς πρακτικῆς ζωῆς, γιὰτὶ εἶναι συνηθέστερο, καθὼς προείπαμε, νὰ πλανᾶται κανεὶς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογή τῶν μέσων παρὰ ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴ θέσι τῶν σκοπῶν. Γιαυτὸ πολλὲς πράξεις ποὺ φαίνονται ἄστοχες ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, ἀποδείχνονται ἐκ τῶν ὑστέρων ἄστοχες ὡς πρὸς τὰ μέσα. Ἔτσι

οἱ ἀλχημιστῆς δὲν ἐπλανῶντο σχετικὰ μὲ τὸ σκοπὸ ποὺ ἔθεταν, ἀλλὰ μόνον σχετικὰ μὲ τὰ μέσα, ποὺ ἐφάρμοζαν καὶ τὶς θεωρίες ποὺ τὰ ἐστήριζαν.

Ἡ πλάνη δηλ. σχετικὰ μὲ τὰ μέσα δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν πλάνη σχετικὰ μὲ τὸ σκοπὸ. Ἡ πράξη ὅμως εἶναι ἄστοχη, γιατί ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἐκτελεῖ δὲν βρίσκει τὸ στόχο. Ὅμοια καὶ ἡ πλάνη ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ δὲν συνεπάγεται πάντοτε τὴν πλάνη ὡς πρὸς τὰ μέσα. Γιατί μπορεί βέβαια κανεὶς, μέσα στὸ σκοτάδι νὰ σκοτώσῃ τὸν πατέρα του, πιστεύοντας ὅτι θανατώνει ἕναν ληστὴ καὶ νὰ ἀπατηθῆ ἔτσι ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, χωρὶς γι' αὐτὸ ὁ ὅλος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετελέσθηκε ἡ πράξη νὰ ὑπῆρξεν ἄστοχος ἢ ἀμελέτητος. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ πλάνη ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ συνεπάγεται καὶ τὴν πλάνη ὡς πρὸς τὰ μέσα, ὅταν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ σκοπὸς εἶναι παράλογος ἢ περιέχῃ ἀντιφάσεις ἢ ἀντίκειται στοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ εἶναι ἐπομένως ἀνέφικτος. Στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, πλανώμενοι ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, πλανώμεθα ἀναγκαστικὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα.

Οἱ πλᾶνες ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ δὲν συνίστανται παρ' ὄλ' αὐτὰ μόνον στὸ ἀδύνατο τῆς πραγματοποίησής του, ἢ μόνον στὴ χονδροειδῆ παρερμηνεία τῶν δεδομένων τῆς αἴσθησης. Ὁ στόχος, ὁ ἀντικειμενικὸς μπορεί νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ ὅμως νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὶς προσδοκίαι μας. Πόσοι πόθοι καὶ ἐλπίδες, πόσοι κόποι ποὺ καταβάλαμε καὶ πόνοι ποὺ ὑποφέραμε, δὲν ἀποδεικνύονται μετὰ τὴν πραγματοποίησιν σὰν λάθη καὶ σφάλματα φοβερά, ποὺ ἀργὰ πιά καταλαβαίνουμε ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ εἶχαμε διαπράξει! Ἡ πλάνη τότε δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῆ στὴν ἐσφαλμένη ἐκλογὴ τῶν μέσων, ἀλλὰ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν σκοπὸ. Αὐτὸς φαίνεται συχνὰ στὸ στάδιο τῆς προσδοκίας κάτι ἄλλο ἀπὸ κεῖνο, ποὺ τελικὰ ἀποδείχεται ὅτι εἶναι. Ἡ ὅλη ὅμως πράξη κατευθύνθη καὶ ἐξελίχθη κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοητικῆς αὐτῆς ψευδαἰσθήσεως, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς πλάνης.

Τέλος ἡ τρίτη περίπτωσιν τῶν πλανημένων πράξεων περιλαμβάνει πολλὰ ἀπ' τὶς πράξεις τῶν παιδιῶν καὶ τῶν μωρῶν ἢ τῶν παραφρονοῶν, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὅλες οἱ πράξεις τούτων περιλαμβάνουν τὴ διπλῆ αὐτῇ πλάνη ὡς πρὸς τὰ μέσα καὶ τὸ σκοπὸ, ἢ ὅτι σὲ

τέτοιες πλῆνες δὲν μπορεῖ νὰ πέσουν καὶ πολλὰ ὁμαλὰ ἄτομα. Ἐὰν ἡ ἀδύνατη διασταύρωση μεταξὺ ἀμυγδαλιᾶς καὶ συκιᾶς ἐπιδιωχθῆ μετὰ τὰ συνηθισμένα μέσα, ποὺ ἐπιτρέπουν τῇ διασταύρωσιν μεταξὺ συγγενικῶν ποικιλιῶν, ἐνεργοῦμε κἄπως σκόπιμα, βασιζόμενοι σὲ μιὰ μέθοδο ἢ ὁποῖα σ' ὀριοθέτες περιπτώσεις εἶναι ἀποτελεσματική. Στὴν περίπτωση αὐτῇ μεταχειριζόμεθα μέσα, ποὺ θᾶσαν ὀρθιά, ἂν δὲν πλανώμεθα ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ. Ὅταν ὅμως πλανώμεθα καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν καὶ συγχρόνως μεταχειριζόμεθα μέσα ποὺ δὲν θᾶσαν ὀρθιά, ἔστω κα' ἂν ὁ σκοπὸς ἦτο ὀρθίος, τότε προκύπτουν πράξεις, ποὺ εἶναι σ' ὅλη τὴν ἔκτασιν ἀνόητες καὶ δὲν καταλήγουν σὲ κανένα πρακτικὸ ἀποτέλεσμα ἢ μᾶλλον καταλήγουν σ' ἀποτέλεσμα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἐπιδιωκόμενον.

Αἰνῶντας κατὰ μέρος ἀπὸ πόσες διαφορετικὲς ἀπόψεις μπορεῖ νὰ κριθῆ ἡ σκοπιμότητα τῆς πράξης, θεωροῦμε αὐτονόητο ὅτι κατὰ τὸ διάστημα μιᾶς ὀρθῆς πράξης μποροῦμε πρὸς στιγμὴν ν' ἀπατηθοῦμε ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τῶν προσφορότερων μέσων, ὅτι μποροῦμε νὰ ἐπανορθώσουμε ἓνα τυχαῖο σφάλμα μας, καθὼς καὶ ὅτι μιὰ σκόπιμη πράξις μπορεῖ νὰ εἶναι περισσότερο ἢ λιγώτερο σκόπιμη, ἀναλόγως μὲ τὴν περισσότερο ἢ λιγώτερο ἐπιτυχῆ ἐκλογὴ τῶν μέσων. Τὰ ἴδια μποροῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε καὶ σχετικὰ μὲ τὶς 3 περιπτώσεις τῶν ἀστόχων πράξεων: μπορεῖ ἡ πλάνη ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ ἢ τὰ μέσα νὰ διαλυθῆ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πράξης, καὶ καθὼς προσεγγίζεται ἡ πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ μπορεῖ νὰ ἐπιδιώξουμε κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀρχικὰ ἐπιζητούμενο ἢ καὶ νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν πραγματοποίησίν του.

Αὕτη ἀκριβῶς ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ ἀρχικὰ ἐπιζητούμενο μᾶς ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἄλλη κατηγορίαν πράξεων ποὺ τὶς ὀνομάζουμε μὴ - πράξεις. Μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἀδυναμία τοῦ πράττειν ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ αἷτια ἐσωτερικὰ (ἐλλείψιν ζωτικότητος, ἀβουλία, ἀσθένεια) ἢ ποὺ ὀφείλεται σὲ ἐξωτερικοὺς περιορισμοὺς. Τὰ αἷτια τῆς μὴ - πράξης δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ περισσότερο ἀπὸ τὰ αἷτια, ποὺ μᾶς κινοῦν στὴν πράξιν (ζωτικότητα, ἐξωτερικὴ βία κτλ.). Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐξετάζουμε ἀπὸ τυπικῆς πλευρᾶς τὶς πράξεις καὶ ἀδιαφοροῦμε γιὰ τὶς ψυχολογικὲς καὶ βιολογικὲς ἀπόψεις τοῦ θέματός μας.

Ἡ ὁμοιότητα τῆς μεθόδου μας μὲ τὴ λογικὴ μᾶς παρακινεῖ, γιὰ νὰ ἐξηγηθοῦμε καλύτερα τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο «μὴ - πράξις», νὰ τὴν παρομοιάσουμε μὲ τὸ λογικὸν ὄρον «ἀρνητικὴ κρίσις». Ὅπως ἡ ἀρνητικὴ κρίσις εἶναι κρίσις, ἔτσι καὶ ἡ μὴ - πράξις δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀπραξία. Κρινόμενη βέβαια ὡς πρὸς τ' ἀποτελέσματα φαίνεται ἡ μὴ - πράξις ὅτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀπραξία. Διαφορὰ ὅμως ὑπάρχει. Ἐνῶ δηλ. ὅταν ἀπρακτοῦμε δὲν πράττουμε, ἀναστέλλουμε μὴ πρᾶττοντας μιὰ πράξις ἢ ἀφίνομε σκοπίμως νὰ ἐξελιχθῇ μιὰ αἰτιώδης ἀκολουθία, χωρὶς νὰ ἐπέμβουμε ἢ νὰ παρεμποδίσουμε τὸ ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα. Ὅμοια διαφέρει ἡ ἀπραξία ἀπὸ τὴ μὴ - πράξις καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὰ κίνητρα καὶ τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοπούς. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ κίνητρα καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἀπραξίας, ἐνῶ ἡ μὴ - πράξις μπορεῖ νὰ πηγάζῃ ἀπὸ ἄπειρα κίνητρα καὶ ν' ἀποβλέπῃ στοὺς πᾶσι ποικίλους ἀντικειμενικοὺς σκοπούς.

Ἐξετάζοντας πᾶσι τὴ μὴ - πράξις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς σκοπιμότητός της μπορεῖ νὰ διακρίνουμε δυὸ βασικοὺς σκοπούς, στοὺς ὁποίους ἀποβλέπει: 1) στὴ μὴ ἐπέμβαση σὲ μιὰ ἐξέλιξη γεγονότων καὶ 2) στὴν ἀναστολὴ μιᾶς πράξης.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀποτελεσμάτων ἡ πρώτη περίπτωση δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὴ σκόπιμη ἐπέμβαση, μὲ τὴ διαφορὰ μόνον ὅτι ἀντὶ νὰ ἐνεργοῦμε οἱ ἴδιοι γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς σκοποῦ, ἀφίνομε τὰ γεγονότα νὰ ἐξελιχθοῦν μόνον τους. Ἡ μορφή λοιπὸν αὐτὴ τῆς μὴ - πράξης ἐξομοιώνεται πρὸς τὶς οὐσιαστικὰς πράξεις. Ὅταν ἀφίνομε κάτι νὰ γίνῃ, ἐνῶ εἶναι στὸ χέρι μας νὰ τὸ ἐμποδίσουμε νὰ γίνῃ, ἡ πρόθεσις καὶ ὁ σκοπὸς μας εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ποὺ μέλλει καὶ ἀφίνομε νὰ γίνῃ. Ἡ ἐξομοίωσις αὐτὴ τῆς μορφῆς τῆς μὴ - πράξης πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν δράσις, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε τὴ σκοπιμότητα τῆς πρώτης μὲ τὰ ἴδια κριτήρια, ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὴ δεύτηρη.

Ἀντιθέτως, ἡ μὴ - πράξις, ὡς πράξις ἀναστολῆς, παρουσιάζει περιπτώσεις, σχετιζόμενες βέβαια πρὸς τὶς περιπτώσεις τῆς οὐσιαστικῆς πράξης, ἀλλὰ καὶ διακρινόμενες ἀπ' αὐτές.

Ἡ μὴ - πράξις, ὡς σκόπιμη ἀναστολὴ μιᾶς πράξης, ὀφείλεται βασικά: 1) ἢ στὴ διάγνωσις ὅτι τὰ μέσα ποὺ διαλέξαμε δὲν ὀδηγοῦν στὸ σκοπὸ ποὺ ἐθέσαμε, ἢ 2) ὅτι ὁ σκοπὸς ποὺ ἐθέσαμε εἶναι ἐσφαλ-

μένος ἢ ἀνέφικτος καὶ β) σὲ μιὰ ἀνάλογη διάγνωση ποὺ σχετίζεται καὶ πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὸ σκοπὸ. Ἡ διάγνωση αὕτη ὅμως μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθὴ καὶ ἐσφαλμένη. Μπορεῖ δηλ. νὰ σφάλουμε καὶ ὅταν νομίζουμε ὅτι σφάλουμε ἢ καὶ ὅταν νομίζουμε ὅτι δὲν σφάλουμε. Ἔτσι λοιπὸν ἀντιστοιχοῦν στὶς β περιπτώσεις μιᾶς ὀρθῆς διάγνωσης τῶν πραγμάτων ἄλλες β περιπτώσεις ὅπου ἡ μὴ - πράξη καταντᾷ ἀστοχῆ.

Ἀπ' τὴν ἀποψη τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν ἔχουμε λοιπὸν μία μόνη περίπτωση ὀρθῆς πράξης καὶ τρεῖς περιπτώσεις εὐστόχων μὴ - πράξεων, αἵτις ὅποτες ἀντιστοιχοῦν οἱ τρεῖς περιπτώσεις τῶν ἀστόχων πράξεων. Τέλος ἔχουμε καὶ τρεῖς περιπτώσεις ἀστόχων μὴ - πράξεων.

Οἱ εὐστοχες μὴ-πράξεις ὀφείλουν τὴν εὐστοχίαν τους στὴν ἀναστολὴ τῶν β περιπτώσεων ἀστόχων πράξεων. Γι' αὐτὸ ἡ ὀρθότητά τῆς μὴ-πράξης εἶναι περιορισμένης ἀξίας. Ἡ μὴ-πράξη π.χ., ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν ὀρθὴ διάγνωση ὅτι τὰ μέσα ποὺ διαλέξαμε δὲν εἶναι τὰ ἀρμόζοντα, εἶναι εὐστοχῆ μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν μέσων. Ἡ ἀπόρριψη ὅμως ὁρισμένων μέσων δὲν σημαίνει ἀκόμη τὴν εὕρεση καταλληλοτέρων. Ἡ διάγνωση μιᾶς πλάνης δὲν μᾶς ἀποκαλύπτει πάντοτε καὶ τὴν ἀλήθειαν. Μπορεῖ νὰ ξέρουμε ὅτι κάτι δὲν εἶναι σωστὸ χωρὶς νὰ ξέρουμε γιατί ἢ πῶς θάταν τὸ πῶς σωστό. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ β ε β α ι ὀ τ η τ α ὅτι ὁρισμένα μέσα δὲν ὀδηγοῦν πρὸς σκοπὸ, μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ μιὰ βαθειὰ ἀμφιβολία ἀκριβῶς γιὰ τὸ πρακτέο. Ὅμοια ἡ γνώση τοῦ τί πρέπει ν' ἀποφεύγουμε δὲν μᾶς ὀφελεῖ πάντοτε ἀπὸ νὰ γνωρίζουμε τί πρέπει νὰ προτιμᾶμε. Ὅπως δηλ. ἡ ἀξία τῆς ἀρνητικῆς κρίσης συνίσταται ἀπὸ ὅτι ἀναστέλλει μιὰ πλανημένη κρίση, ἢ ὑποδεικνύει τὸν κίνδυνον μιᾶς πλάνης στὴν ὁποίαν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ πέσουμε, ἔτσι καὶ ἡ μὴ πράξη, ἐφόσον ἀναστέλλει μιὰ πράξη, εἶναι ὀρθὴ μόνον σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασταλεῖσα πλανημένη πράξη ὄχι ὅμως καὶ σχετικὰ μὲ μιὰν ἄλλη πράξη, ποὺ ἢ ἀποτελοῦσε τὴν ὀρθὴν πραγματοποίησιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ.

Ὅπως ἡ μὴ-πράξη εἶναι μιὰ μορφή πράξης, ἔτσι καὶ ἡ ἀπραξία εἶναι ἓνα κρᾶμα ἀπὸ πράξη καὶ μὴ-πράξη.

Καὶ ἡ ἀπραξία ἔχει πολλὰς μορφάς. Ἐμεῖς διακρίνουμε βασικὰ

τρεις. Ὑπάρχει ἡ ἀπραξία πὺ συνδέεται μ' ἕναν ὠρισμένο σκοπὸ καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία προηγεῖται μία ὠρισμένη ἀπόφαση. Ἐπειτα ὑπάρχει ἡ ἀπραξία, ὅπου ἐνῶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκη νὰ δράσουμε, ἀδρανοῦμε. Τέλος ὑπάρχει ἡ ἀπραξία πὺ οὔτε συνδέεται μὲ κανέναν σκοπὸ οὔτε περιλαμβάνει κανένα κίνητρο: ἀπρακτοῦμε γιὰτὶ δὲν ἔχομε τί νὰ κάνομε ἢ γιὰτὶ καμμιά σκέψη καὶ καμμιά κίνηση δὲν ταράζει τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ψυχὴ μας.

Ἡ ἀπραξία τῆς πρώτης μορφῆς μοιάζει μὲ τὴν πράξη. Ὅταν ἔχομε πέση καὶ κοιμηθοῦμε, ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ἀπραξία περιλαμβάνει ἕνα σαφῆ σκοπὸ, ξεκινάει ἀπὸ ὠρισμένο ἐλετήριον καὶ προϋποθέτει μιὰ ἀπόφαση.

Ἡ δεύτερη μορφή τῆς ἀπραξίας εἶναι μορφή πράξης ἐξασθενισμένης. Οἱ τρεῖς παράγοντες τῆς πράξης—γιὰ νὰ περιορισθοῦμε μόνον σ' αὐτοὺς—τὸ κίνητρο, ἡ ἐνέργεια καὶ ὁ σκοπὸς λειτουργοῦν ἀτελῶς. Ὁ σκοπὸς μπορεῖ νὰ εἶναι σαφῆς, ἀλλὰ νὰ μὴ διεγείρη τὴν ἐνέργεια. Ἡ πάλι τὸ κίνητρο καὶ ἡ ἐνέργεια μποροῦν νὰ ὑπάρχουν, ἀλλ' ὁ σκοπὸς νὰ μὴ συλλαμβάνεται σαφῶς ἢ νὰ συνδυάζεται μὲ κάποιαν ἀγνοία εἴτε δισταγμὸ γιὰ τὰ μέσα τῆς πραγματοποίησής του. Τέλος μπορεῖ ἡ ἀπραξία νὰ ὀφείλεται σ' ἔλλειψη ἀρκετῆς ἐνέργειας. Πολλὲς φορὲς θέλομε μὲν, ἀλλὰ δὲν ξέρομε εἰ θέλομε (ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ ἢ τὰ μέσα) ἢ θέλομε, ἀλλὰ δὲν ξέρομε καλὰ καλὰ γιὰτὶ (ἀσίφεια ὡς πρὸς τὸ κίνητρο, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ μᾶς κίνη διστακτικούς).

Ἡ ἀπραξία αὐτῆς τῆς μορφῆς εἶναι ἕνα εἶδος πράξης ἀτελοῦς, πὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἀτελείας τῆς προσεγγίζει στὴ μὴ-πράξη. Γι' αὐτὸ ἐὰν συγκρίνομε τὴν μὴ-πράξη μὲ τὴν ἀρνητικὴ κρίση, πρέπει τὴν ἀπραξία νὰ τὴν παρομοιάσομε μὲ τὴν ἀτελεῖ κρίση.

Τέλος ἡ ἀπραξία τῆς τρίτης μορφῆς εἶναι οὐσιαστικὴ ἀπραξία. Δὲν εἶναι οὔτε πράξη οὔτε μὴ-πράξη: κανένας σκοπὸς δὲν ὑπάρχει καὶ κανένα κίνητρο δὲν διεγείρει τὴν ἐνέργεια. Ἀδρανοῦμε, γιὰτὶ δὲν ἔχομε τί νὰ κάνομε ἢ γιὰτὶ δὲν ἔχομε διάθεση γιὰ τίποτε. Ἡ ἀπραξία πάλιν μπορεῖ νὰ συνδυάζεται μὲ μιὰ ἡδονή, τὴν ἡδονὴ τοῦ ἀπρακτεῖν, *dolce far niente*, ἢ τοῦναντίον νὰ ἔχη γιὰ ἐπακόλουθον μιὰ δυσφορία, ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἀνάλωση τῆς περισσῆς ἐνέργειας, πὺ δὲν βρίσκει τὸν τρόπο τῆς ἀνάλωσής της: τὴ δυσφορία

τῆς ἀνίας. Ἡ τελευταία ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα τῆς ἀπραξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς πράξης. Δὲν βαρύνεται κανεὶς μόνον, γιατί δὲν ἔχει τί νὰ κάμη, ἀλλὰ καὶ γιατί ἀκριβῶς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάμη κάτι : ἢ ἀνία τοῦ πράττειν καὶ ἢ ἀνία τοῦ ἀπρακτεῖν. Ὅμοια ἢ ἀνία μπορεῖ νὰ εἶναι αἰτία, καθὼς καὶ ἀποτέλεσμα τόσο τοῦ πράττειν ὅσο καὶ τοῦ ἀπρακτεῖν. Ὑπάρχουν δηλ. καὶ πράξεις, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνίας καὶ ἔχουν σκοπὸ τὸ σκόρπισμά της, τῆ διασκέδασή της. Στὸ βάθος μάλιστα τῶν περισσοτέρων διωσκεδάσεων κρύβεται ἢ ἀνία. Λίγοι εἶναι ποὺ διασκεδιάζουν μὲ τρόπο πηγαῖο : ἀπὸ χαρά. Οἱ περισσότεροι ἀναζητοῦν τὴν χαρὰ χωρὶς νὰ τὴν βρίσκουν πάντοτε. Μπορεῖ λοιπὸν καὶ πρῶτοντες ν' ἀπρακτοῦμε. Αὕτῃ μάλιστα εἶναι ἢ συνηθέστερη μορφή τῆς ἀπραξίας καὶ ἢ ἠθικῶς μᾶλλον ἐπιλήψιμη : πρῶτοντας νὰ μὴ πράττη κανεὶς, ὅσα θὰ ἔπρεπε νὰ πράττη.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Ἡ πράξη στὴ γένεσή της.

Ἡ ἀπραξία καὶ ἢ ἀνία μᾶς διδίδσκουν μὲ τρόπο ἀρνητικὸ ποιῆς εἶναι αἱ ἐσωτερικὲς προϋποθέσεις τῆς πράξης. Ἐὰν ἢ ἔλλειψη ἐνεργείας εἶναι ἓνας ἀπ' τοὺς λόγους τῆς ἀπραξίας, κατ' ἀνάγκη ἢ ὑπαρξή της εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς προϋποθέσεις της. Ἀλλά, καθὼς εἶδαμε, καὶ ἢ ἀπλή ἀνάλωση τῶν δυνάμεων δὲν ἀποτελεῖ πράξη. Σὰν τέτοια μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε μόνον τὴν κατευθυνόμενῃ ἐνέργεια πρὸς ἓναν ὀρισμένο σκοπὸ, ἢ τὴν ἐξ αἰτίας τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀναστολή τῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Ἐπομένως, εἰάν ἢ ἔλλειψη ὀρισμένου σκοποῦ ἢ κινήτρου καταδικάζει τὴν ἐνέργεια σὲ ἀδράνεια, ἢ σὲ ἀσκοπη ἀνάλωση, κατ' ἀνάγκη ἢ ὑπαρξή σκοποῦ καὶ κινήτρου εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴν δυνατότητα τῆς πράξης.

Τὴν αἰτία καὶ παρακίνηση πρὸς δράση πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ἐξαρτώμενες ἀπὸ τὴ διπλή φύση τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης. Ἡ μιὰ πηγὴ, ἀπ' τὴν ὁποῖαν ἀπορρέουν οἱ πράξεις, τόσον τοῦ ἀνθρώπου καθὼς καὶ γενικῶς ὅλων τῶν ζώων, εἶναι ἢ βιολογικὴ τῶν ὕψῃ, ἀπ' τὴν ὁποῖαν ἐξαρτῶνται τὸ εἶδος καὶ ἢ ποιότητα τῶν διαφόρων ὀρέξεων καὶ ἀναγκῶν τῶν. Ἡ ἄλλη, ἐμμεση ὅμως πηγὴ τῆς παρακί-

νησης πρὸς δράση, εἶναι ἢ νόηση κατὰ τὸ μέτρο ὅπου μπορεῖ νὰ ἐπιδράσῃ πάνω στὶς ὁρέξεις καὶ μὲ αὐτὲς νὰ διεγείρῃ τὴν ἀναγκαία γιὰ τὴν δράση ἐνέργεια. Ἡ νόηση δηλ. καθ'αυτὴ δὲν εἶναι πηγὴ δράσης, ὅπως μᾶς διδάσκει καὶ ἡ πείρα. Ἡ ἀνασταλτικὴ μάλιστα ἐπίδραση τοῦ νοητικοῦ πεδίου πάνω στὸ ὁρεκτικόν, ἔχει συχνὰ γιὰ ἀποτέλεσμα τὴν ἀβουλία. Ὅπως δὲν εἶναι καὶ ἡ νόηση σημαντικὸς παράγοντας γιὰ τὴν διεύρεση τῆς δράσης. Οἱ ὁρέξεις πάλι καὶ ἡ νόηση ξυπνοῦν εἴτε μὲ κάποιον αὐτόματον τρόπο, ἀπὸ τὴν πίεση δηλ. τῶν ἀναγκῶν, εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὰ ὁρεγόμενα πράγματα τοῦ περιβάλλοντός του. Ὅχι μόνον οἱ ὁρέξεις ὠθοῦν στὴν ἀναζήτησιν τοῦ ὁρεγομένου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψη τοῦ ὁρεγομένου διεγείρει ἀντιστοιχῶς τὶς ὁρέξεις. Μεταξὺ ὁρέξης καὶ ὁρεγομένου ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ ἀντιστοιχία. Δὲν ὑπάρχει δηλ. ὁρέξη χωρὶς ἀντικείμενο (περιεχόμενο), ὅπως καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ἕνα ἀντικείμενο ὁρεκτὸ πρέπει νὰ προὔπαρξη ἡ ἐπιθυμία του. Ἀπὸ τὸ βαθμὸν λοιπὸν ὅπου ἕνα ἀντικείμενο μπορεῖ ἔμμεσα ἢ ἄμεσα νὰ ἰκανοποιήσῃ μιὰ ὁρέξη ἐξαρτᾶται καὶ ὁ βαθμὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς προσοχῆς σχετικὰ μὲ τὸ ἀντικείμενο αὐτό. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ εἶναι τόσο ζωηρότερο, ὅσο ζωηρότερη εἶναι ἡ ὁρέξίς μας καὶ ὅσο περισσότερο τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὴν καὶ συντελεῖ πληρέστερα στὴν ἰκανοποίησίν της. Καὶ ἀντιστρόφως ἐξ αἰτίας τῆς συσχετικότητος ὁρεγομένου καὶ ὁρέξης τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ προσοχὴ μπορεῖ νὰ ἐξισωθοῦν πρὸς τὸ μηδέν, ὅταν ἡ σημασία τῶν ἀντικειμένων ἢ ὁ σκοπὸς ποὺ ἀντιπροσωπεύουν δὲν εἶναι συλληπτὸς καὶ νοητὸς ἀπὸ μέρους τοῦ ὑποκειμένου. Ἔτσι διηγεῖται ὁ πλοίαρχος Κούκ ὅτι γιὰ τοὺς πρωτόγονους τῆς Αὐστραλίας τὰ ὑφάσματα, καρφιά κ.τ.λ. δὲν παρουσίαζαν κανένα ἐνδιαφέρον. Ἀφοῦ ἐξέτασαν ἕνα μαχαῖρι, τὸ ἐπέστρεψαν, γιὰτὶ χωρὶς ἀμφιβολία δὲν ἐννοοῦσαν τὴν χρῆσιν του. Γι' αὐτὸ ἐγκατέλειψαν καὶ ὅσα δῶρα εἶχαν δεχθῆ μὲ ἀδιαφορία καὶ ζήτησαν νὰ πάρουν μαζί τους, μόνον ἕνα ψαράκι καὶ μερικὲς χελῶνες ποὺ τοὺς εἶχεν δώσει.)

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ μᾶς πείθει ὅτι ἡ ἀξιοποίηση τῶν αἰσθητικῶν

1) Psychologie ethnique, Letourneau.

ἐντυπώσεων συντελεῖται ἐξελικτικὰ καὶ βρίσκεται σ' ἄμεση σχέση μετὰ τὴν διαφοροποίηση τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ὀρέξεων. Ἡ ἀξιολογικὴ πρώτη διατίμηση τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξω κόσμου ὀφείλεται λοιπὸν βασικὰ στὶς ὀρέξεις καὶ στὶς ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες προσδίνουν, σὰν νὰ ποῦμε ἐξ ἐπαγωγῆς, χαρακτηῖρα θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ σὺν περιβάλλον. Θετικὸ εἶναι δηλ. ἀρχικῶς κίθι τί ποὺ ἀνταποκρίνεται ἢ μπορεῖ ν' ἀνταποκριθῆ ἄμέσως ἢ ἠμέσως σὲ μιὰν ὄρεξιν, εἴτε γιὰτὶ ἱκανοποιεῖ εἴτε μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ περισσότερο ἢ λιγώτερο μιὰν ἀνάγκην. Ἀρνητικὸ πάλι εἶναι εἴτε ἡ ἀπουσία τοῦ θετικοῦ—ἐκείνου ποὺ θέτει (θέλει) τὸ ὑποκειμένο—εἴτε ἀντιθέτως ἡ παρουσία τοῦ ἀρνητικοῦ—ἐκείνου ποὺ ἀντικειμένως ἐπιβλάπτει τὴν βούλησίν του ἢ φθείρει τὴν ὑπαρξὴν του. Τέλος ἀδιάφορα εἶναι καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν διάνοησιν, ὅσα πράγματα οὔτε ἄμέσως οὔτε ἠμέσως σχετίζονται πρὸς τὸ διαφοροποιημένον ὄλο τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν ἀναγκῶν, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο καὶ στὰ προχωρημένα στάδια τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου π. χ. ἓνας μεγαλέμπορος δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἀστρονομικὴν ἢ ἓνας ἐπιστήμων ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον λογιστικὸν σύστημα τοῦ ἐργαστηρίου του. Καὶ αὐτὴ ἡ διάνοησιν λοιπὸν ὡς ἐνέργεια κατευθυνομένη εἶναι δυνατὴ μόνον κατὰ τὸ μέτρο, ποὺ τὰ ἀντικείμενά της γίνονται ὀρεκτὰ σὺν ἀνθρώπῳ. Καὶ γενικώτερα πρέπει ν' ἀγαπηθῆ πρῶτα ἡ γνώσιν, πρὶν μπορέσῃ νὰ γίνῃ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς καὶ ἐπιδιωχθῆ μόνον πρὸς χάριν τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀφελείαν της.

Ἐὰν στὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης τὰ πράγματα (ἄλλα ὄντα, γεγονότα κ.τ.λ.) προσλαμβάνουν χαρακτηῖρα θετικὸν ἢ ἀρνητικὸν καὶ διακρίνονται σὲ ὀφελίμα ἢ ἐπιβλαβῆ μετὰ ἄμεση σχέση πρὸς τὶς ἀνάγκες τῆς βιολογικῆς σφαίρας, ἀντιθέτως στὰ προχωρημένα στάδια οἱ διακρίσεις αὗτὲς ἀποκτοῦν ἴδια ὑπόστασιν καὶ τὰ συσχετικὰ ἀντικείμενα διατηροῦν τὸ δικό τους νόημα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν θετικὴν ἢ τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντί των. Τὰ ἀντικείμενα δηλ. δὲν χρωματίζονται πιά ἀξιολογικῶς σύμφωνα μετὰ τὶς μεταβαλλόμενες διαθέσεις, τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ὀρέξεις τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ ἡ θετικότης εἴτε ἢ ἀρνητικότης τῶν ἀντικειμένων βιοῦται χάριν τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως τῆς νόησιν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν θετικὴν ἢ τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντί των. Μ' ἄλλα λόγια ἐνδέχεται τὸ

υποκείμενο να διάκειται όχι μόνο θετικῶς ἔναντι τοῦ θετικοῦ καὶ ἄρνητικῶς ἔναντι τοῦ ἄρνητικοῦ, ἀλλὰ καὶ θετικῶς ἔναντι τοῦ ἄρνητικοῦ καὶ ἄρνητικῶς ἔναντι τοῦ θετικοῦ καὶ μάλιστα μὲ ἐπίγνωση γιὰ τὴν στάση του αὐτῆ. Ἡ ἀνεξαρτοποίηση τοῦ νοήματος τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὶς μεταβαλλόμενες διαθέσεις τοῦ υποκειμένου, ὀφείλεται στὴν ἰκανότητα τοῦ υποκειμένου νὰ γενικεύῃ καὶ νὰ ἐντάσῃ τὸ στιγμιαίως δεδομένο στὴν ὅλη πείρα του καὶ νὰ προβάλῃ αὐτὴν πάλιν στὸ μέλλον (πρόβλεψις). Οἱ ἐντυπώσεις καὶ οἱ πρὸς αὐτὰς σχετιζόμενες διαθέσεις κρίνονται λοιπὸν μέσα στὸ εὐρύτερο αὐτὸ πλαίσιο τῆς πείρας ποὺ προβάλλει ἀπ' τὸ παρελθὸν καὶ ἐκτείνεται στὸ μέλλον. Ἔτσι ἐλευθερώνεται τὸ νόημα τῶν πραγμάτων ἀπ' τὴν ἀμεσότητα τῆς πίεσης τῶν ὀρέξεων καὶ ἀναγκῶν καὶ ἀποκτᾶ δική του ὑπόσταση ἀπέναντί των. Συγχρόνως ὅμως γίνονται καὶ οἱ διαθέσεις καὶ οἱ ὀρέξεις ἀντικείμενα κρίσεως καὶ ζυγίζονται καὶ μετροῦνται μὲ τὰ κριτήρια ποὺ ἀπεκτήθησαν μὲ τὴν πείρα.

Οἱ θετικὲς εἴτε οἱ ἄρνητικὲς βιώσεις μποροῦν λοιπὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ ἔκφραση τῆς ἐσωτερικῆς στάσης καὶ διάθεσης τοῦ υποκειμένου ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων μὲ ὠρισμένο σημασιολογικὸ περιεχόμενο. Καθὼς εἶδαμε παραπάνω τὴν στάση αὐτὴ μπορεῖ νὰ λάβῃ τὸ υποκείμενο καὶ ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, καθὼς καὶ ἀπέναντι σκοπῶν τοῦς ὁποίους συλλαμβάνει ἢ τοῦς ὁποίους ἐπιζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ στὸ γεμάτο σημασία περιβάλλον. Ἡ στάση αὐτὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς πραγματοποίησης τῶν σκοπῶν ἢ ἀπ' τὸ ἂν θὰ ἐπέμβῃ ἢ μὴ τὸ υποκείμενο στὴ ροὴ τοῦ γίνεσθαι. Μπορεῖ δηλ. νὰ ἐκδηλωθῇ μὲ μιὰ δράση, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὰ ὅρια τῆς υποκειμενικότητος ἢ καὶ νὰ παραμείνῃ μέσα στὰ ὅρια αὐτὰ καὶ ν' ἀποτελέσῃ συναισθηματικὲς καταστάσεις τοῦ υποκειμένου. Μπορεῖ νὰ εἶναι θετικὴ ἢ ἄρνητικὴ, νὰ ἐκδηλώνη ἐπιθυμία ἢ ἀποστροφή, συμπάθεια ἢ μῖσος. Μπορεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι σαφῆς ἢ ἀσαφῆς, ὠρισμένη ἢ ἀόριστος, νὰ παρουσιάσῃ ἐνιαία κατεύθυνση ἢ διάσπαση καὶ νὰ εἶναι ὀρθὴ ἢ πλανημένη. Ἡ στάση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ὅλες αὐτὰς τὶς ποιοτικὲς ἀποχρώσεις καὶ ποικίλες μορφές, μιὰ ἀπ' τὶς ὁποῖες εἶναι καὶ ἡ πράξις, ποὺ ἐκτὸς ἀπ' τὶς περιπτώσεις τῶν ὑποκρίσεων εἶναι ἀκριβῶς ἢ πιὸ ἐκδηλὴ ἔκφραση τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς στάσης τοῦ προσώπου.

Ἡ στάσις τοῦ ὑποκειμένου ἔναντι τῶν ἀντικειμένων του παρουσιάζει, πρὶν ὑποστῆ τις ἐπίδρασις διαφόρων ἑυθμιστικῶν παραγόντων, στὴ γένεσίν της, κάτι ἀπὸ τὸν πρωτόγονο αὐθορμητισμὸ τῆς πράξης. Τὸν αὐθαίρετο αὐτὸν χαρακτήρα της τὸν χάνει ἕξ αἰτίας τῆς ἐπήρσεως τῶν ἀνώτερων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν πάνω στὸ ὄρεκτικὸ πεδίο. Σὲ κάθε ὅμως ἔκτακτο καὶ ἀπροσδόκητο περίπτωσι, τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει τὸ ὑποκείμενο καὶ ἣ ὁποία διαταράσσει τὸν αὐτοματισμὸ τῶν ἀντιδράσεων, ποὺ ὁρεῖται σὲ ἕξεις, φανερόνεται — μὲ τρόπο ἐλεύθερο, συνάμα ὅμως καὶ ἐνστικτώδη — ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ στάσις ἢ διάθεσις. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ὁρέξεις καὶ τὶς ἐπιθυμίας ποὺ ἀναπηδαῖν ἀπὸ τὰ βαθύτερα ὑποστρώματα τοῦ προσώπου χωρὶς λογικὴ καὶ τάξι καὶ ἀποτελοῦν, ὅπως φαίνεται, μόνον τὴν ἔκφρασις φυσιολογικῶν ἀναγκῶν. Ἡ στάσις αὐτὴ ἐκδηλώνεται στὸ πρῶτο στάδιον τῆς προαίρεσις — λέξι ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦμε ἔδῳ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνεμπόδιστης (ἐλεύθερης) ἐκλογῆς — μὲ τρόπο ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε ἀνώτερη ψυχικὴ ἢ λογικὴ ἐπίδρασις. Γι' αὐτὸ εἶναι ὀρθώτερον νὰ χαρακτηρίσωμε τὸ στάδιον αὐτὸ ὡς τὸ στάδιον τῆς πρό-αίρεσις, τῆς πρό-ἐκλογῆς, τῶν αὐθαιρέτων καὶ αὐθορμητῶν διαθέσεων. Κατὰ τὸ στάδιον αὐτὸ τὸ ὑποκείμενο διάκειται ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων του χωρὶς νὰ ἐνεργῆ μίαν οὐσιαστικὴν ἐκλογήν. Πρό-αίρεται ἢ πρό-ἐκλέγει ἀλλὰ δὲν αἰρεῖται καὶ δὲν ἐκλέγει. Γι' αὐτὸ οἱ τάσεις αὐτῆς, θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς, μπορεῖ νὰ τείνουν πρὸς τὰ πιὸ παράλογα καὶ ἀδύνατα πράγματα καὶ στεροῦνται σαφῶν κριτηρίων ἢ καὶ ἀποχρῶντος λόγου, ποὺ νὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ποῖον τῶν διαθέσεων αὐτῶν. Τέτοιαι εἶναι καὶ οἱ συμπάθειαι εἴτε οἱ ἀντιπάθειαι ποὺ ξυπνοῦν μέσα μας ἀπέναντι σ' ἀνθρώπους ποὺ πρώτη φορὰ τοὺς βλέπουμε καὶ οἱ ὁποῖαι πολλὰς φορὰς διαψεύδονται ἐκ τῶν ὑστέρων. Οἱ ἄλογαι αὐτῆς διαθέσεις καὶ οἱ πρό-αίρετικῆς αὐτῆς τάσεις, ἐπιθυμίας, πάθη καὶ ὁρέξεις ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν, ἀπ' τὴν ὁποίαν ἀναβλύζουν ὅλες οἱ ἐνέργειαι καὶ οἱ παρορμήσεις πρὸς δράσιν καὶ σκέψιν. Αὐτῆς ἀποτελοῦν τὴν πρωταρχικὴν αἰτία, ποὺ καθορίζει τὸ εἶδος καὶ τὸ χρόνον καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς δράσεως. Ἐπίσης ἀποτελοῦν τὸ ἄλογο ὑλικόν, ποὺ νὰ ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνώτερων ψυχικῶν καὶ λογικῶν λειτουργιῶν, οἱ ὁποῖαι μπορεῖ μόνον νὰ τὶς περιορίσῃ ἢ νὰ

τις κατευθύνουν, ὄχι ὅμως καὶ νὰ τις ἐκμηδενίσουν. Ὅλη ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται βασικά ἀπὸ τις ἐσωτερικὲς αὐτὲς προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ τὸ ποικίλλον εἶδος τῶν αἰρέσεων καὶ προαιρέσεων. Αὐτὲς καθορίζουν τὴν μοῖρα τῶν ὄντων καὶ τὴν ἀτομικότητά των.

Ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀνώτερες ψυχικὲς καὶ λογικὲς λειτουργίες ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλογοι παράγοντες ποὺ ἐνεργοῦν μὲ τρόπο ἀνασταλτικὸ πάνω στὸ ὄρεκτικὸ πεδίο. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντας εἶναι καὶ ἡ λεγόμενη ἠθικὴ συνείδηση, ποὺ προειδοποιεῖ ἢ ἐπαναπαύει, χωρὶς νὰ μπορῇ πάντοτε νὰ δικαιολογηθῇ ὀρθολογικῶς ἡ αἰτία τῆς ἀνησυχίας της ἢ τῆς καταπραΰνσής της. Τὸν ῥόλον αὐτὸν ὅμως δὲν τὸν παίζει μόνον ἡ συνείδηση. Καὶ τὸ καλαισθητικὸ καὶ τὸ γνωστικὸ αἰσθητήριον μπορεῖ νὰ λειτουργήσουν μὲ ἀνάλογο διαισθητικὸ τρόπο. Αἰσθανόμεσθε ὅτι κάτι δὲν εἶναι σωστὸ, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τὸ ὑποδείξουμε ἢ νὰ τὸ δικαιολογήσουμε. Ἀλλὰ καὶ μιὰ διόρθωση μπορεῖ νὰ κάμουμε καὶ νὰ μείνουμε μάλιστα ἱκανοποιημένοι ἀπ' αὐτήν, χωρὶς νὰ εἴμεθα πάντοτε σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουμε, σὲ τί συνίσταται ἡ ὀρθότητα τῆς διόρθωσής μας αὐτῆς.

Ἡ πράξις λοιπὸν μπορεῖ νὰ πηγιάσῃ τόσο ἀπὸ τις ἄλογες τάσεις, ὅσο καὶ ἀπ' τὴν ἄλλοις λειτουργίες ἢ νὰ ἐξελιχθῇ κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση καὶ τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων. Τὴν σχέση αὐτὴ τῶν παραγόντων μποροῦμε νὰ τὴν ἀντιληφθῶμε σὰν ἓνα ἐρώτημα, ποὺ θέτει μιὰ ἀνώτερη λειτουργία σὲ μιὰ κατώτερη (πρὸς τὸ ὑπόστρωμα τῶν ὀρέξεων καὶ τῆς βούλησης) καὶ τὸ ὅποῖον μπορεῖ νὰ βρῇ ἀπάντηση θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως μποροῦν οἱ ἀνώτερες λειτουργίες νὰ ἐγκρίνουν ἢ ν' ἀπορρίψουν τὰ αἰτήματα τῶν κατώτερων. Μεταξύ των δηλ. μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ συμφωνία ἢ διαφωνία. Ἡ τελευταία δημιουργεῖται συχνὰ μέσα σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ στρώμα, καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ διασπᾶται ἡ στάσις τοῦ προσώπου ὄχι μόνον κατὰ τὸ ὕψος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πλάτος. Ἐναντιώνονται δηλ. μεταξύ των ὄχι μόνον τὸ ἀνώτερον πρὸς τὸ κατώτερον, ἀλλὰ συχνότατα καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ πρὸς ἑαυτό. Τὰ κατὰ πλάτος διεσπασμένα μέρη ἐνὸς στρώματος μποροῦν μάλιστα νὰ ἐξυπηρετηθοῦν καθένα χωριστὰ ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη λειτουργία: Μπορεῖ συγχρόνως νὰ σκεπτόμαστε μὲ ποῖον τρόπο θὰ ἐκτελέσουμε μιὰ κακὴ πράξις, ὅσο καὶ νὰ παρακολουθοῦμε

τὴν φωνὴ τῆς συνείδησής μας ποὺ ἐναντιώνεται στὸ κακό. Εἶναι ἴσως ἀδύνατο νὰ δοῦν μιὰ πλήρη περιγραφή ὅλων τῶν σχέσεων, στίς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἔλθουν τὰ διάφορα πολλαπλῶς διασπώμενα στρώματα μεταξύ των, ὡς ποὺ ἀπ' τὴν πολλότητα αὐτὴν τῶν διαφοροποιημένων δυνάμεων νὰ μορφωθῇ τὸ ὠρισμένο σχέδιο ποὺ θ' ἀκολουθήσῃ ἡ πράξη. Στὸ στάδιο αὐτὸ τῶν σχεδίων οἱ πηγαῖοι σκοποὶ ἔχουν πιά ἀνασταλεῖ καὶ κρίνονται ὡς ὀρθοὶ ἢ πλανημένοι, ἐγκρίνονται ἢ ἀπορρίπτονται σύμφωνα μὲ τὸ κριτήριον τῆς σκοπιμότητος. Ἡ προαίρεση ἔγινε αἴρεση. Οἱ προτιμήσεις ἔχουν σταθεροποιηθεῖ. Βρισκόμαστε πιά στὸ στάδιο τῶν ἐσωτερικῶν πειραματισμῶν. Ἡ πρό-αἴρεση ἔγινε πρό-θέση.

Πρόθεση εἶναι δοκιμαστικὴ θέση. Ὅπως κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κρίσεως πλανῶνται μπρὸς στὰ μάτια τοῦ νοῦ μας ἐννοιολογικὰ καὶ παραστατικὰ συμπλέγματα, κέρματα κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, ποὺ προχειρὰ ἢ ὀριστικώτερα ἐπιχειροῦμε νὰ συνδέσουμε καί, μετὰ τὴ σύνδεση αὐτῆ, νὰ κρίνουμε τὴ «συμπλοκή» των ὡς ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη, ἔτσι καὶ στὸ στάδιο τῆς πρόθεσης προβάλλονται μεσ' στὸ χῶρον τῆς φαντασίας τὰ πῶ ποικίλα σχέδια, σχετικὰ πάντοτε μὲ τὸ προαιρούμενον, δοκιμάζονται νοητικῶς τὰ πῶ διάφορα μέσα, ἐκτιμῶνται οἱ συνθῆκες καὶ προβλέπονται τὰ ἐνδεχόμενα ἀποτελέσματα, χωρὶς γι' αὐτὸ ὅλ' αὐτὰ τὰ σχέδια καὶ οἱ συνδυασμοὶ ν' ἀποτελοῦν ἀκόμη κάτι τὸ ὀριστικὸ καὶ τὸ τελεσίδικο. Οἱ σκοποὶ, ποὺ στὸ στάδιο αὐτὸ τῆς πρόθεσης ἔχουν πιά συληφθῆ, ἀποτελοῦν τὸ ὑλικό, τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ κριθῇ ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς ὀρθότητος καὶ δυνατότητος καὶ ἀπέναντι τοῦ ὁποῖου πρόκειται νὰ ληφθῇ ὀριστικὴ θέση. Συγχρόνως ὅμως ὑπολογίζονται καὶ μελετῶνται τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση καὶ πραγματοποίησιν τῶν προαιρουμένων καὶ προτιθεμένων. Παράλληλα μὲ τὴν πρό-θεση τῶν σκοπῶν ἐνεργεῖται καὶ ἡ πρό-μελέτη τῶν μέσων. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρό-μελέτη γίνεται τελικῶς ὀριστικὴ μελέτη, ὅπως ἡ πρόθεση, ὀριστικὴ θέση. Μὲ τὴ σταθεροποίησιν τοῦ σκοποῦ σταθεροποιεῖται καὶ ἡ στάσις τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντι τῶν σκοπῶν. Ἡ ὀριστικὴ αὐτὴ στάσις συνταυτίζεται μὲ κεῖνο, ποὺ μὲ τίς λέξεις «προμελέτη» καὶ «πρό-θεση» συνήθως ἐννοοῦμε: τὸ κατευθύνον δηλ. νόημα ποὺ ἀποφασιστικὰ πιά ὁδηγεῖ τὸ ὑποκείμενον πρὸς ἓνα ὠρισμένο τέλος.